

СРБИЈА
И ЈУГОСЛАВИЈА
1914–1945

Уредник
Зоран Колунџија

Преснимљено из
Васа Казимировић
СРБИЈА И ЈУГОСЛАВИЈА 1914–1945
књига прва, друга и трећа – део,
Крагујевац, 1995.

На корици
Стеван Алексић, *Анђео мира*, 1916.
(из збирке Галерије Матице српске)

Васа Казимировић

СРБИЈА
И ЈУГОСЛАВИЈА
1914–1945

Књига прва

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

*„Ништа ми на свету није милије
ни љубезније од мојега рода; но,
колико га више љубим, толико
сам му више дужан правду
и истину представљати
и јоворити“*

*Доситеј Обрадовић
(Живот и прикљученија)*

ПРЕДГОВОР

Рад на овом делу трајао је њуних шест и њо јодина. Када је најисано ѡрво слово, Јујославија, као држава Срба, Хрвата, Словенаца и друјих народа, још је ѡстојала. А када је завршено ѡследње ѡјлавље, у мају 1995, те државе, која је ѡ оштрини националних, верских и друјих сујротности ѡредстављала јединствен ѡримеј заједништва у модерној светској историји, како је мнојо ѡута казано, већ није било. Вољом народа који ту заједницу уистину никад нису хтели (Хрвата, Словенаца и друјих) и који су, од ѡрвој часа када су се у њој нашли стицајем ѡрилика и силом мнојих околности, све чинили да се од ње отцеје, и ањажовањем међународној фактора у ѡуној мери, она је 1991. јодине ѡостала ѡрошлост — усјомена са црним флором...

Сама идеја да ово дело буде најисано родила се 1974. јодине, онда када је донесен нови Устав и када је у државно-ѡартијским врховима владала девиза „Слаба Србија — јака Јујославија“.

Посебан ѡовод да се лати рада на овом делу, аутору је било сазнање да однос Србије ѡрема Јујославији и ѡложај Србије у њој од самој њеној оснивања 1. децембра 1918. јодине, нису у свему довољно истражени, затим, и нарочито, да ѡуна истина о Србији и Србима у Друјом светском рату није изречена, да су мноја ѡитања, делом из ѡолитичкој ојортунизма, остала без ѡравој одјовора, као, на ѡримеј, ѡитање да ли су Срби, каквих тврђења има, „као народ ѡали на исјиту историјске зрелости“, будући да су, „сујротно својим интересима и без довољно критичности“, у два маха — 1918. и 1945. јодине — „у еуфоричном стању ушли у заједничку државу“.¹

Држећи се Леојолда Ранкеа (да је задатак историојрафа да ојише „како је заиста било“),² Доситеја Обрадовића (да свом

1 Михаило Марковић, академик „Политика“, 30. 8. 1991, 7.

2 Леополд Ранке (1795-1886), знаменити немачки историчар, аутор познатог дела „Српска револуција“ (Serbische Revolution), које је изазвало велико интересовање у читавој Европи и доживело више издања: прво, 1829. године, друго 1844, а треће (под насловом „Serbien und Türkei im neunzehnten Jahrhundert“), 1879.

народу ваља само „правду и истину представљати и говорити“), а пре свега славној архимандрита Илариона Руварца (да се историјска истина не сме мимоилазити ни у име патриотизма)³, аутор је прву и највећу пажњу посветио утврђивању чињеница, као и провери оних чињеница које су већ биле прихваћене у историографији и публицистици као поуздане и тачне, чак и за сва времена. Поступајући тако, он је тежио да изведе одређене закључке, и да, на тај начин, између осталој, што потпуније објасни узроке пројаси југословенске државе 1941, а посредно, и 1991. године, која је била пројасијена масовним страдањем српског народа, највећим у његовој историји.

Захваљујући истраживањима у страним и домаћим архивима, и консултовању у право огромне литературе, стране и домаће, и оне настале међу Србима у емиграцији, дело које је пред читаоцем не садржи само многе чињенице досад непознате или пак прећуткиване у јавности, нарочито кад су у питању збивања у Другом светском рату, већ нуди, потребно је истаћи, и нове погледе на одређене догађаје, укључујући ту и грађански рат међу самим Србима, као и на личности које су биле одлучујући актери у њима.

Никако из људске учтивости, већ из осећања стварне обавезе, аутор не може да не захвали на предусретљивости ујравама и особљу свих архива у којима је истраживао, а у првом реду ујрави и сарадницима Архива Српске академије наука и уметности у Београду (академику Василију Ђ. Крестићу, вишем архивару Милету Станићу, и другим). У овом архиву аутор је био изванредно примљен, максимално му је изложено у сусрет, како стављањем на располагање релевантне документације на увид, тако и грађоценим саветима при одабирању грађе.

За помоћ и подршку у разним видовима, писац захваљује и својим пријатељима — Јовану Јовановићу, адвокату из Београда, који је био врхуна познанавац српско-црногорских односа, адвокату Сави Анђелковићу, Мијату Сарићу, економисти. А тојли и најтојлију захвалност, аутор изражава својој сујрузи Марији, која ја је годинама бодрила да истраје у раду на писању овој дела и која му је дала многе умне предлоге и сугестије

Београд, 10. мај 1995.

Јосиф Крстић

3 Руварац, Јован, по замонашењу Иларион (1832-1905), архимандрит манастира Гргегета, ректор Карловачке богословије. Мада по професионалном опредељењу није био историчар, Руварац је оснивач „школе изредних критичких историка код срба“. Својим радовима дао је „одличне примере критичке оштроумности, зачињене страсном тежњом за историјском истином“ (Никола Радојичић, Народна енциклопедија Ст. Станојевића, III, Београд 1928, 807-808).

Први део

СРБИЈА И СТВАРАЊЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ

РАТ ЗА ЈУГОСЛАВИЈУ

1. Атентат у Сарајеву и напад Аустрије на Србију

Кад су у Сарајеву, 28. јуна 1914. године, изгубили животе престолонаследник Аустро-Угарске Франц Фердинанд и његова супруга, цела је Европа уздрхтала. А против Срба и Србије, као и 1903. године, после погибије краља Александра и краљице Драге Обреновић, дигнут је многи глас, поред осталог и у Великој Британији... У самој Двојној монархији, међутим, и у први мах, вест о атентату није примљена као некакво велико зло. Напротив. Било је много оних који су се тој вести и обрадовали... Гроф Отокар Чернин, царско-краљевски посланик у Букурешту и потоњи министар спољних послова, описујући у својим мемораима¹ „штимунг“ у Бечу по објављивању саопштења о догађају на Миљацки, рекао је, да је у граду Хабсбурга било чак више оних који су се радовали него оних који су туговали. У истом смислу изразио се и Јозеф Редлих,² аустријски политичар великог угледа, истичући у свом личном дневнику, незаобилазном извору информација за све историчаре, да се 28. и 29. јуна у престоници Франц Јозефа нигде није могла приметити нека жалост, да је свуда свирала музика...

Сасвим тако као Чернин и Редлих, расположење у Бечу после атентата описао је и британски новинар и публициста

1 Ottokar Graf Czernin, Im Weltkriege, Berlin-Wien 1919, 63.

2 Das politische Tagebuch Joseph Redlichs, bearb. von Fritz Fellner, Graz-Köln 1953, I књ., 235.- Редлих је био један од оних аустријских политичара који је још 1909. године изразио мишљење, да Аустрија не може задржати у свом поседу Босну, Херцеговину и Далмацију ако једном „не удари по глави Српство под вођством Карађорђевића...“. Забелешка у дневнику од 22.2.1909, књ. I, стр. 7.

Хенри В. Стил,³ један од најобавештенијих људи у читавом свету тог времена о збивањима у Аустро-Угарској и на целом Балкану, пре свега онима изван јавне сцене. По његовим речима, у војним круговима, у редакцијама листова, па и на самом двору, међу члановима владајуће куће, „манифестовала се непристојна радост...“ Згражавајући се над тим, Стил је објашњење за такво понашање, посебно међу припадницима царске фамилије, нашао у раширеном уверењу да је у питању — прст судбине. „Зар није судбина ослободила Хабсбурге несносног и скоро лудог престолонаследника и његове жене морганаткиње, чијих су се интрига ужасавали?...“

По сведочењу Стида, „званични агенти обавештаваху дипломате, да несрећа није тако велика, пошто је покојни надвојвода био осуђен на пропаст, и да не би живео дуже од годину дана...“⁴

Тако како је било у Бечу, по пристизању првих вести о побиљи Франца Фердинанда и сурује му Софије, тако је било и у Будимпешти, другој престоници Дунавске монархије. О некој жалости — ни траја. Ни коњске трке, забележили су хроничари, нису биле отказане. Оне су биле чак унапред добро посећене...

Ако се ни у Бечу ни у Будимпешти и није жалило за жртвама Гаврила Принципа у Сарајеву, то никако не значи, међутим, да се о њиховој побиљи није много говорило. Говорило се, чак надујачко и нашироко. А „штоф“ за ове разговоре без краја и почетка стизао је са свих страна, из свих мојућих „кухиња“ — из царског двора, из главне генералштаба, из министарства спољних послова, из крунова политичара, оних који су били наклоњени Францу Фердинанду, али и оних који су били његови љути противници...

Са догађајем у Сарајеву довођен је у везу и син бившег престолонаследника Рудолфа.⁵ Тврђено је да је он све организовао, да би,

3 Henry Wickham Steed, L'Angleterre et la guerre, Paris 1915. Види и: Југословенски гласник, Ниш 1915. 78-79.

4 Франц Фердинанд је био жртва парализе, исте оне болести од које је патио и његов претходник, престолонаследник Рудолф. Види: Alfred Freiherr von Margutti, Kaiser Franz Joseph, Wien 1924. 98. - По Херману Канторовицу, управо пред 1914. годину, болест Франца Фердинанда била је достигла стадијум напада лудила, нарочито приметног у лову, када Фердинанд није могао да се наубија високе дивљачи. Ун. Hermann Kantorowicz, Gutachten zur Kriegsschuldfrage, Frankfurt a/M 1967. 354-369.

5 Кронпринц (престолонаследник) Рудолф, рођен 21. 8. 1858., изгубио је живот 30. јануара 1889. под ни до дан-данас нерасветљеним околностима. Према званичној верзији, он је у дворцу Мајерлингу у Доњој Аустрији извршио самоубиство, пошто је претходно убио своју љубавницу баронесу Марију Вечеру. Либералних схватања, а у сваком случају друкчијих него што су била схватања његовог оца, Франц - Јозефа, Рудолф је дошао у сукоб са њим и целим двором. Устајао је

наводно, осветио смрт свој оца, који треба да је био жртва Франца Фердинанда. Затим председник мађарске владе гроф Иштван Тиса...⁶

Тиса је довођен у везу са атентатом и зато што је било ошито познато да он није трпео Франца Фердинанда нити пак Фердинанд њега. Управо пред свој џут у Босну, Франц Фердинанд је јавно изјавио, да он Тису, кад дође на престо, неће ни 24 сата оставити на положењу председника мађарске владе. „Не будем ли то учинио“, рекао је Франц Фердинанд, „изложио бих се ризику, да Тиса током 48 сати диње револуцију против мене...“⁷

Да ли из круга блиској Францу Фердинанду, или из некој другој, антимађарској круга (Многи Аустријанци, као и Франц Фердинанд, нису моли ни да смисле Мађаре), тек Беч је, у једном часу, облетела и вест да је гроф Тиса тесно повезан са вођом „Црне руке“ у Београду и шефом обавештајне службе српске војске у то време, џуковником Драђутином Димитријевићем-Ајисом.⁸

Имајући у виду шта се све износило за грофа Тису у вези са атентатом, и шта је све гроф Тиса изјавио на седници заједничкој министарској света, одржаној 7. јула 1914. године (кад је оштро критиковао мере обезбеђења у Сарајеву на Видовдан, 28. јуна), историчар Херман Канторовиц је закључио, да је „гроф Тиса изгледа нешто знао што нама није познато...“^{8-а}

Како показују најновија истраживања, за војни и политички врх Аустро-Угарске, права истина о атентату, строго узевши, није ни била нарочито важна. За њега је било најважније да се

и против покатоличавања становника Босне и Херцеговине. Тражио је да се макар Срби у Босни и Херцеговини оставе у својој вери. У новинским чланцима, које је објављивао под псеудонимом, оштро је нападао дворске личности, ерцхерцога Албрехта, пре свега, због оснивања тајног савеза за претварање Босне у бастион католичанства. На годину дана пред своју смрт, Рудолф је објавио у Паризу, под псеудонимом Јулиус Феликс, једну брошуру која је била отворено писмо цару Франц-Јозефу и у којој је тражио да се Аустро-Угарска окани Балкана и престане да се управља према жељама Немачке. — С краљем Миланом Обреновићем, Рудолф је имао блиске и пријатељске односе. Види о Рудолфу, и: Brigitte Hamann, Kronprinz Rudolf, Wien 1979, нарочито стр. 84-87, 191, 228.

6 Види и: Francois Fejtö, Requiem für eine Monarchie, Die Zerschlagung Österreich-Ungarn, Wien 1991, 344.

7 Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871-1914, Берлин 1922-1926, XXXIX, док. 15732, Tschirschky an Jagow, 10.5.1914.

8 На инсистирање регента Александра Карађорђевића, Алис је стрељан у Солуну, 1917. године (Солунски процес). Довођен је најдиректније у везу са организовањем атентата у Сарајеву, 28. јуна 1914. Његова личност и рад још нису у свему осветљени, чак ни сам карактер организације „Црна рука“, чији је био шеф, али не и оснивач. У српској историографији приказан је као главни организатор убуства краља Александра и краљице Драге Машин 1903. године, што демантују нова сазнања. Види: Васа Казимировић, Никола Пашић и његово доба, Београд 1990, књ. I, 602.

8-а Kantorowitz, ил., 369.

за атентат Србија учини одговорном и да се она — примерно казни. Начелник генерал-штаба аустро-угарске војске, Конрад фон Хецендорф, иступио је чак са тезом, да атентат у Сарајеву није ништа друго до објава рата Србије Двојној монархији...⁹

Као и у генералштабу, изразито ратно расположење владало је и у министарству спољних послова, на Балхаусплацу. Јединствено се овде сматрало да је, најзад, дошао толико жељени час да се проблем Србије (и Балкана) једном и за сва времена реши у складу са интересима Монархије.

Посланику у Београду, Владимиру фон Гизлу, рекао је лично министар спољних послова, после заједничке седнице министарског савета од 7. јула 1914. године: „Без обзира на то како ће Срби реаговати, ваша је дужност да прекинете све везе и отпутујете из Београда; до рата мора доћи“.¹⁰

Тридесетог дана по атентату у Сарајеву, а пошто је у међувремену осигурала подршку Немачке Вилхелма II, Аустро-Угарска је објавила, 28. јула 1914. године, рат Краљевини Србији, и не узимајући озбиљно у разматрање одговор српске владе на постављени јој ултиматум.

Сам текст објаве рата, међутим, није имао онај садржај који је био одобрио аустријски цар. У последњем моменту извршене су, самовласно од стране министра спољних послова, измене у оном делу у којем се наводило да су Срби већ почели непријатељства — код Ковина.

Радило се овде о једној потпуно измишљеној тврдњи, којом се хтелo да докаже да су Срби агресори, да су започели рат и без објаве рата.¹¹

Објава рата Краљевини Србији уследила је обичном депешом, преко поште у Темишвару.¹² С обзиром на то како је телеграм отпремљен, и с обзиром на то да је иста депеша

9 Conrad von Hötzendorf, Aus meiner Dienstzeit 1906-1918, Wien-Leipzig 1922, књ. IV, 17.

10 Kriegsarchiv Wien (у даљем тексту KAW) 8/61, Нр. 25.

11 Уп. Manfred Rauchensteiner, Der Tod des Doppeladlers, Graz-Wien 1993, 94.

12 Према професору Универзитета у Бечу, Александру фон Холд-Фернеку (Ferneck), телеграм о објави рата Србији упућен је преко Черновица и Букурешта у Београд због наводно прекинуте директне везе између Беча и Београда. Да ли је тај телеграм уопште и стигао до српске владе - у Бечу се није знало, и то никога није ни занимало. Јер, како је Фернек изјавио, у јулу 1914., „са правне тачке гледишта то је било ирелевантно...“. Види: Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Kriese 1908. bis zum Ausbruch des Weltkrieges 1914 (у даљем тексту ÖUA) акт бр. 10862.

упућена и Врховној команди српске војске, али другим путем — преко Земуна, српска влада је посумњала у аутентичност телеграма о објави рата.¹³ Али, та сумња била је брзо распршена...

Већ током следеће ноћи, у 23 часа, почело је бомбардовање Београда, које ће потрајати осам дана и ноћи без престанка.

На вест, да су непријатељства са Србијом почела, и да су у рат ступиле и све велике европске силе, расположење у целој Аустро-Угарској се одмах променило. Све је у овој држави одједном скочило на ноге, и сви су се стали клети у победу „над варварима Балкана“ и осталим непријатељима Аустро-Угарске и Немачке. Интелектуална елита је при том била она друштвена група која је у највећој мери распаљивала одушевење за рат. На листи интелектуалаца који су се ставили у службу бога Марса налазила су се и таква славна имена као што су били Стефан Цвајг и Сигмунд Фројд. Овај последњи је тих дана писао: „Осећам се можда по први пут у ових 30 година као Аустријанац и хтео бих још једном да покушам са овим мало обећавајућим царством...“¹⁴

Чак су и највиђенији песници, и у Аустрији и у Мађарској, ударили из све снаге у ратне таламбасе... У Мађарској су позивали у бој против „псеће Србије“ песници Жигмунд Мериц (Möricz), Ђула Јухас (Juhász) и други, а у Аустрији, међу тада најпознатијим, Алфонс Пецолд (Petzold).

У фаланги ратних бубњара нису недостајали ни највиђенији социјал-демократи. У Бечу су они као папагаји понављали парољу немачког цара Вилхелма II, да је започети рат — „свети рат против Словена“. Познати социјал-демократа Карл Ренер (Renner) чак се усудио да јавно устврди, да ће победа Аустро-Угарске и Немачке допринети победи социјализма, док би победа сила Антанте значила тријумф капитализма и империјализма...¹⁵

Штићеници богиње Клио, историчари дакле, међу којима и они најпознатији, као што су били Аугуст Фурније и Хајнрих Фридрих у Аустрији, све су пак чинили да јавност Аустро-

13 Уп. Документа о спољној политици Србије 1914, књ. VII, св. 2, Београд 1980, 705.

14 Franz Herre, Kaiser Franz Joseph von Österreich, Sein Leben - seine Zeit, Köln 1978, 452.

15 Rauchensteiner, и.д., 102.

Угарске увере да је у питању одбрамбени рат, и да се тај рат тиче части и егзистенције сваког грађанина Хабсбуршког царства.

И за војни и за политички врх Аустро-Угарске, рат са Србијом требало је да буде — казнена експедиција. У том смислу дате су и одређене директиве официрском корпусу. Какве су те директиве биле види се и из ујутства Генералне команде деветој корпусу аустро-угарске војске, у којем је речено, да је Србија непријатељска земља чије је становништво испуњено фанатичном мржњом „против нас“, земља у којој су мучка убиства не само допуштена, већ се и славе — „као херојски чин“. С обзиром на то, у ујутству је истакнуто, да је било каква хуманост и „мекоћа срца“ према становништву Србије недопустива...¹⁶

Врх Аустро-Угарске био је уверен да ће премоћном снагом своје оружане силе Србију моћи да скрши у једном налету. Полазило се при том и од тога, да Србија „представља по пространству и по становништву једва неку аустријску покрајину, а по војној сили, њеноме квантитету и техничкој опреми, дете према човеку у њеној снази“.¹⁷

Србија је, како се планирало у Бечу, имала да заувек буде избрисана са карте Европе... Тиме би био за сва времена решен и проблем Јужних Словена, који је одувек био везан за Србију, и по томе био у ствари српски проблем. Александар Мусулин, пореклом Хрват (важио у министарству спољних послова у Бечу за експерта за јужнословенска питања и био онај који је саставио нацрт ултиматума Србији), заузео је став још 29. јуна 1914. године, дан по атентату у Сарајеву, да је коцнуто последњи час за војни обрачун са Србијом, будући да се још може рачунати са потпором словенских народа у Монархији — нарочито хрватске нације — што касније, с обзиром на растуће субверзивне активности Србије, неће бити случај.¹⁸

Занимљив је податак да се у савременој аустријској историографији као главни разлог што се Беч одлучио за рат против Србије наводи постојање страха од Србије, а преко Србије — и од Русије.¹⁹

Исто онако како се на проблеме Србије гледало у Бечу, гледало се и у Берлину. И као што је Беч био убеђен у брзи слом Србије, био је убеђен и Берлин. На цео војни поход Аустро-Угарске на Србију, како се изразио, 19. јула 1914. године, државни секретар у министарству спољних послова

16 Уп. Hermann Wendel, Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit, Frankfurt a/M 1925, 709

17 Владислав Миленковић, Економска историја Београда, Београд 1932, 7.

18 А. Musulin, Das Haus am Ballplatz, Erinnerungen eines öster. - ungar. Diplomaten, München 1924, 213-215. Види и: John Leslie, Österreich-Ungarn vor dem Kriegsausbruch, у: Deutschland und Europa in der Neuzeit, Stuttgart 1988, 2. књ., 665.

19 Die Habsburgermonarchie 1848-1918, VI, Wien 1989, 336.

Немачке, фон Јајов, у разговору са представником Русије, Броневским,²⁰ иледало се у Берлину као и у Бечу — као на неку врсту „мале еізекуције“ („une petite exécution“). Фон Јајов се није устручавао, ири том, да Србе назове — „народом убица“.

Храбрећи Аустро-Ујарску да истраје у својој одлуци да се оружјем разрачуна са Србијом, одговорни људи Немачке су истицали да ће то бити један чисто локални сукоб, да се у њеіа неће мешати друіе велике силе...

О томе како се Немачка поставила према сукобу Аустро-Ујарске са Србијом, іовори се и у немачкој „Белој књизи“, објављеној 2. август 1914. іодине. „Од самоі почетка конфликта“, каже се ту, „ми смо стајали на іледишту, да се овде ради само о аустријској ствари коју она има да среди са Србијом. Ми смо отуд сва наша настојања усредсредили на то, да рат локализујемо и остале силе уверимо у то, да је Аустро-Ујарска ради оіправдане нужне одбране и стицајем околности била иринуђена да се одлучи на уіотребу оружја. Ми смо наілашено истицали, да ниједна културна држава нема іраво да у овој борби іпротив некултуре и іполитичкоі злочиначкоі морала стане Аустрији на іут и іокуша да сіречи да Срби добију заслужену казну“.

Аустријски цар Франц Јозеф, када се 2. јула іисмом обратио немачком цару Вилхелму II,²¹ наіласио је, да је циљ њеіове царевине да Србију територијално смањи у тој мери да она не би никад више моіла да се оіпори и іостане іроблем за Двојну монархију.

За смањење Србије іледирао је и іредседник мађарске владе, іроф Тиса, на седници заједничкоі министарскоі савета, одржаној 7. јула 1914. іодине, у Бечу. И іредседник царско-краљевске владе, Аустријанац іроф Штирк, тражио је да се Србија територијално смањи, и тако смањена, у војном іоіледу учини, „у извесном смислу“ зависном од Аустро-Ујарске.²² Поред тоіа, овај іроф је сматрао да би „било ірейоручљиво“ да се са сріскоі ірестола удаљи династија Карађорђевића...

Војни врх Аустро-Ујарске, на челу са начелником іенералштаба фон Хецендорфом, тражио је, међутим, да се Србија, а с њом и Црна Гора, једноставно анектирају. На тај начин, био би уништен „нимбус великосрпства“ и Монархија би „моіла да задржи власт над својим Словенима“.²³

20 Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus, Berlin 1936, I, 5, прилог 7.

21 ÖAU, н. збирка докумената, бр. 9984.

22 Штирк (Karl Stürgkh), председник аустријске владе 1911-1916, убијен 21.10.1916. у Бечу од стране сина вође аустријских социјал-демократа Виктора Адлера, Фридриха Адлера. Две године касније, 1918., у истом месецу, октобру, убијен је и мађарски председник владе, 1913-1917, гроф Тиса, у свом стану у Будимпешти од непознатих војника. - Види: Protokoll des gemeinsamen Ministerrates unter dem Vorsitz Berchtolds vom 7. Juli 1914.

23 KAW, н. извор, Писмо Конрада фон Хецендорфа Потіореку од 20.12.1912., Generalstab, Оп. В. Fasz. 61.

И у позну јесен 1915. године Конрад фон Хецендорф ће захтевати да се сироведе анексија Србије. По свој прилици, у дослуху с њим, изићи ће и генерал Јохан гроф Салис Севис, први гувернер окупиране Србије, с тим предлозом пред Беч у првој половини 1916. године. А његов наследник у Србији, Адолф барон фон Ремен, покушаће да то оствари у пролеће 1918. године — у заједници са генералом, Хрватом Стјепаном Саркотићем,²⁴ тадашњим поглаварем Босне и Херцеговине, и грофом Хајнрихом Клам-Мартиницем, гувернером Црне Горе.

У Мађарској, кад је реч о анексији Србије, није било јединственој става. Неки крујови били су против анексије, а неки за анексију по сваку цену. По једнима, требало је од Србије одвојити само неке области и доделити их Бујарској и Албанији, односно Ујарској — део приобаља Саве и Дунава, али је никако и ни у ком случају у целини не пријављати Аустро-Ујарској. То би, говорило се у тим крујовима, било ојасно, јер би Србија у том случају ојачала тријалистичке снаге, повећала и иначе прејакую словенскую масу у Монархији, и, на тај начин, створила услове да се југословенска идеја оствари унутар Хабсбуршкој царства, а што би било катастрофално по мађарску хегемонију.

Председник мађарске владе, гроф Иштван Тиса, изјаснио се, почетком новембра 1915. године, за пријављивање Београда и Мачве Ујарској (Непосредно пре тога, 2. октобра 1915, Тисина влада је донела одлуку о прикључењу Босне и Херцеговине Мађарској).

Године 1917. вођена је велика дебата у ујарском парламенту о пријављивању Србије круни Светој Стефана. Иштван Бетлен, каснији министар-председник Мађарске, истукао је са захтевом да се остатак Србије, после предаје одређених њених територија Хрватској, Бујарској и Албанији, обавезно укључи у састав Ујарске. Истичући да је то нужност, а да је „појединачна она политичка мисао која у ослабљеној и окрњеној Србији види немоћној субјекта за даље деловање на плану окупирања Јужних Словена“, он је рекао:

„Ми се морамо трудити у том правцу да се одлуком Конференције о миру већина српске нације нађе у оквиру на Хабсбуршке монархије и ту обезбеђује свој просперитет. Након поштене деобе територија са Хрватском, Србија стављена у сличан аутономни положај требало би да се нађе под жезлом светостефанске круне, другачије решење јеопирација не трпи.“²⁵

24 Саркотић, Стјепан, генералпуковник аустро-угарске војске, земаљски поглавар Босне и Херцеговине, после Потioreка. Централна фигура антисрпске и антијугословенске групе Хрвата после Првог св. рата. Поддржавалац усташа и Павелића лично.

25 Лист „Nápló“, 3. март 1917. Види: Ђерђ Гал, Јавно мњење Угарске о југословенском питању у току Првог светског рата, зборник Стварање југословенске државе 1918. године, Београд 1989, 393-394.

Постављајући захтев да се најзначајнији и „најсрпскији“ гео Србије припоји Ујарској, одлучујући фактори у Мађарској тог времена позивали су се и на историјско право. А то право темељило се на чињеници, да је владар Зете, Вукан, најстарији син Стефана Немање, за уружену му помоћ против брата Стефана (Првовенчаног), ујарском краљу Емерику прејустио Србију — па ју је овај унео у ујарску краљевску титулу, која је уз имена ујарских влада понављана вековима, све до 1918. године.²⁶

Право на јуну историјску истину захтева да се каже, да се, тамо у 1917. години, и у самој Србији нашло подоста људи који су се активно ангажовали на укључењу властите земље у туђу државу.

Радило се ту безмало о једном правом покрету, на чијем су се челу налазили и људи од имена и великог уледа, као што су били професор Универзитета у Београду, Живојин Перић, затим вођ Најпредњачке (Националистичке) странке Војислав Вељковић, песник Сима Пандуровић, бивши министар војни и иностраних дела, Василије Антонић, и други.

Аустрофили „од коре до сред среде“, ови људи чинили су ону струју у Србији која се, и пре најада Аустро-Ујарске на Србију, одлучно изјашњавала против југословенске политике српске владе, тврдећи да је та политика опасна и штетна по Србију и српски народ. Ујаво професор Перић је још у јесен 1913. године у једној изјави листу „Дојес фолксблат“ рекао, да је југословенска политика, „сентиментална и нереална“ и да је „најозбиљнија сметња измирењу Србије са Аустро-Ујарском и за-снимању једне политике трајног пријатељства између ових двеју држава, политике која је Србији најбоља гаранција за одржање нових поседовањених као и за њено мирно решење“.²⁷

Одлука Беча да се Србија као држава разбије и у целини или делом припоји Хабсбуршком царству, донесена после атентата у Сарајеву, била је резултат једне константне непријатељске политике Беча према Србији (Атентат на Франца Фердинанда послужио је само као изговор за дуго планирани обрачун са Краљевином Србијом).²⁸ О томе говори читав низ докумената, од којих је посебно вредан помена један елаборат из 1807. године... У питању је елаборат састављен за аустријског цара, а на иницијативу надвојводе Карла. У њему је, три

26 Уп. Сима Ђирковић, Унутрашње и спољне кризе у време Немањиних наследника, Историја српског народа, Београд 1981, I, 263.

27 Цитат према: „Самоуправа“, број 243 од 22.10.1913.

28 Fritz Fellner, Die Mission Hoyos, зборник Велике силе и Србија, Београд 1976.

године по подизању српског народа у Србији на оружје против турских поробљивача, разрађена концепција политике моћног царства према Србији.^{28-а}

Кад је овај елаборат састављен, Србија је тек била почела у правом смислу те речи да добија атрибуте самосталне државе. Те године, наиме, Русија је склопила са Србијом, дојучерашњом турском покрајином, једну врсту савеза — и на тај начин, уз све остало, по први пут скренула пажњу целе Европе на њу. Кнез Сима Марковић, председник српског Правитељствујушћег савета, свестан значаја закљученог уговора са Русијом, изговориће, с разлогом и правом, са пуно поноса и одушевљења, на дан 19. марта 1807. године оне историјске речи — да „Србија сматра себе као независну државу“.

Елаборат за аустријског цара био је тако сачињен, да би се без даљег могао назвати првим планом за анексију Србије у новијој историји Аустрије.

Од тада, па све до 1914. године, заправо све до 1918. године, док Хабсбуршко царство није коначно „пукло“, направљени су у Бечу још многи планови у реченом правцу и смислу...

Први план за анексију Србије, из 1807. године донесен је у часу када се у Бечу схватило, а то је било непосредно после великих српских победа над турским војскама 1805. и 1806. године, да устанак у Србији није никакав покрет месног карактера, већ да се ту ради о настојању да се створи српска држава у којој би се нашли сви Срби, па и они са територија под аустријском влашћу.

Кад би у политици, уопште узев, постојала захвалност, поготову у међудржавној политици, онда би се за Аустрију могло рећи, да се она, својим планом за анексију Србије из 1807. године, показала врло незахвалном према Србима. Крајње незахвалном. Јер ако ико, онда су Срби, стотинама година дотле, стајали Аустрији уз бок, и тукли се за њен рачун у свим ратовима које је она водила против Турске. Штитећи аустријске интересе пали су многи српски великани, међу њима и последњи српски деспот, Павле Бакић — 1536. године, код Горјана недалеко од Ђакова у Славонији. Био је то јунак о којем

28-а Како је то саопштио Васа Чубриловић (Србија и Аустрија у 19. веку, зборник Велике силе и Србија пред Први светски рат, Београд 1976) овај елаборат је пронађен у личној архиви аустријског маршала Радецког.

Васа Казимировић

СРБИЈА
И ЈУГОСЛАВИЈА
1914–1945

Књига друга

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

Трећи део

СРБИЈА И ЈУГОСЛАВИЈА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

ВОЈНИ СЛОМ ЈУГОСЛАВИЈЕ И СУДБИНА СРБА И СРБИЈЕ

1. Рат без објаве рата

Све наде, и илузије, и кнеза Павла, и Мачека, и целе владе, а и једног доброг дела официјерског кора високих и највиших чинова, да ће Југославија приступањем Тројном пакту моћи да „очува своју кожу“, неповратно је разбио пуч од 27. марта. И последица свега тога била је — рат. Осветнички рат Немачке која је имала највећу и најбоље опремљену војну силу на свету у то време — 200 и нешто дивизија најубојитије моћи, међу којима 35 тенковских и моторизованих на ондашњем највишем техничком нивоу.¹

Од те силне војске, Немачка је за сламање Југославије издвојила две армије — 12. и 2. армију (2. армију само за напад на Југославију из правца Аустрије, односно Мађарске).²

Непријатељства су почела 5. априла 1941. године у 22 часа, препадом на југословенске граничне карауле. Негде око 2 сата после поноћи, немачке ударне трупе заузеле су Сипски канал... У 5 часова и 20 минута ујутру, 6. априла, уследио је општи напад немачких трупа на југословенске положаје у Македонији, као и на грчке положаје на бугарско-грчкој граници. У 8 часова ујутру, тог првог дана рата, предњи делови

1 Д. М. Проектор, Агресија и катастрофа, Београд 1961, 190.

2 У списку Врхоне команде немачке копнене војске од 13. 4. 1941. помињу се, као учесници напада на Грчку и Југославију, 4 оклопне дивизије, 8 пешадијских дивизија и један пешадијски пук, три брдске дивизије и делови двеју СС-дивизија (Адолф Хитлер и Дас Рајх). Уп. Априлски рат 1941, н.д., II, 649.

9. оклопне дивизије (40 корпус XII немачке армије) ушао је у Криву Паланку, док је 73. немачка пешадијска дивизија заузела Царево Село...³

Ујутру, 6. априла 1941, почело је и бомбардовање Београда. „Одмазда“, како је названа ова немачка операција бомбардовања, била је — и по речима немачких историчара Баума и Вајхолда,⁴ бруталан терор „једног раздраженог тиранина“. И сам командант 4. немачке ваздушне флоте, која се сручила на Београд, Александар-Саша Лер, сврстао је напад на Београд у класу „ваздушног терора“.⁵

Број људских жртава у Београду био је огроман. Према Ратном дневнику Абвера (Немачке војне обавештајне службе), такозваном Лахоузеновом дневнику,⁶ број мртвих у Београду премашивао је бројку од 7 хиљада...⁷ Те силне људске жртве, и разарања на сваком углу, треба да су и код самог шефа Абвера, адмирала Канариса, који је стигао у Београд 15. априла 1941, изазвале језива осећања. „Ја то не могу да гледам“, треба да је рекао свом ађутанту, а према сведочењу Јан Колвина,⁸ „сутра путујемо...“

Нарочито велике штете Београду немачка авијација нанела је, према тврђењу неких очевидаца, другог дана рата, 7. априла, у времену од 13 и по до 17 часова по подне. „Кроз три и по часа, сасвим несметана од наших ловаца и контра-авионских топова (јер је наша активна ваздушна одбрана, углавном, већ била ликвидирана) немачка авијација суверено је владала београдским небом, спуштала се над саме објекте, такорећи одабирала своје жртве и довршавала разорно дело

3 Извештај о дејствима корпуса 12. немачке армије у нападу на Југославију и Грчку од 6. априла 1941. Види и: Априлски рат 1941, 478. — Према извештају команде 2. немачке армије (која је офанзивно наступала према Словенији и Хрватској) од 6. априла 1941, и њене јединице су незадрживо напредовале и већ првог дана рата заузеле све важније стратегијске тачке како у Словенији тако и у Хрватској.

4 Walter Baum — Eberhard Weichold, Der Krieg der „Achsenmächte“ im Mittelmeer — Raum, Frankfurt/M. 1973, 148.

5 Писмо генерал-пуковника Александра Лера Д.Ј.Диакову, шефу Ратно-научног одељења немачког ваздухопловства, из децембра 1943, Ратни архив у Бечу, В/521, број 52, 1, 1503.

6 Lahousen, Erwin, бригадни генерал, шеф II одељења у центрالي Абвера (немачке војно-обавештајне службе).

7 Према извештају војног аташеа нем.посланства у Београду од 16. 4. 1941, број мртвих у Београду износио је око 4.000 (Bundesarchiv — Militärarchiv, OKW, W1/ IC 3,9).

8 Colvin, Jan, Admiral Kanaris, Wien 1955, 173-174.

јучерашњег дана, доводећи своју казнену експедицију до пуног трагичног финала“.⁹

Терористичко бомбардовање Београда, иако је он био пролашен за отворен, небрањени град, означило је почетак оштећеног хаоса. Телефонске и друге везе биле су прекинуте, а паника је постала свуда присутна... Од хаоса није била оштећена ни војска. Расуло је и њу захватило од првог часа рата. И ширило се попут пожара... Није реда, није команде која зна шта јој треба чинити и која чини оно што треба. А да зло буде веће, и оно спрема што је постојало није се налазило тамо где је морало бити. Услед тога, многе јединице, углавном без довољно људства (јер је мобилизација објављена тек 7. априла, кад су немачки тенкови већ увелико напредовали у правцу Србије) биле су неспособне за дејство.

На стање у војсци, и њену бојеву готовост, у мношме је утицала и слаба, а често и никаква, веза између штабова и подређених им јединица, али пре свега између Врховне команде и штабова појединих армија...

У оваквој ситуацији дошло је, већ у првим часовима рата, до сцена какве нису никад забележене у историји српске војске: официри су без борбе предавали непријатељу и себе и своје јединице... Већ 6. априла, првог дана рата, а затим 7. априла, другог дана рата, честито и не „ојаравивши“ своје оружје и своја оруђа, распали су се или пали у погубство не само поједини одреди већ и читаве дивизије — Брегалничка и Ибарска дивизија, на пример. Неславно су капитулирале и читаве армије...

Има мноштво истине, стога, у констатацији, да у 12 дана априлског рата југословенска војска није ни тучена ни побеђена, већ се сама распала, као и држава, у целини узето.¹⁰

Војска се распала како на југу, где је и уследио главни немачки напад, тако и на северу, у Хрватској. У Хрватској, истина, под сасвим грубојачијим условима, у условима масовне невољности Хрвата да бране државу и организована саботажа на свим секторима.

Вођа усташа, Анте Павелић, упутио је 5. априла 1941, преко радија једну поруку хрватском народу, а другу хрватским војницима. У првом пројасу је истакнуто, да је Србија 1918. на превару зајосела хрватске земље и да је од тада непрестано „на најстрашнији начин“ убијавала хрватски народ. „Београдски властодржици подијели су вјешала за хрватске синове, пролили су толику мученичку крв, а на хиљаде хрватских синова су затварали и мучили по тамницама...“ Позивајући

9 Милан Банић, Агонија Југославије, Београд 1941, 60.

10 Исто, 80.

хрватски народ да устане на оружје, Павелић је рекао: „Дижите се, да своју домовину очистимо од нејријатеља, ња да своју слободу успоставимо у својој кући: у самосталној и независној хрватској држави, у којој ће бити уједињене све хрватске земље од Муре и Драве све до Дрине, ња од Дунава до сињеја Јадранској мора, у којој ће владати само Бој и хрватски народ“.¹¹

У пројасу хрватским војницима Павелић је, поред осталог, рекао, да су „све усташке војне снаге већ у покрету“ и да су „усташки породни одјели на многа мјеста пробали српске бојне редове, разоружали их и заробили, те муњевитом брзином напредују у срце домовине, да успоставе самосталну и независну државу Хрватску“. Све хрватске војнике он је позвао, да „од стране српске часнике, употребите њушке против оних, који су заробили хрватски народ, обешчистили све хрватске светиње, те зајосјели хрватска отишта и хрватску земљу“.¹²

Како наводи Рудолф Хорват, „иначе је било могуће, хрватски су војници ускратили послух српским часницима, који су их имали водити у борбу против Нијемаца. У том је погледу значајан покрет хрватских војника 108. пешачке пуковније код Бјеловара. Они су већ 7. травња (априла) дигли буну, којој се прикључише такођер војници сусједне 40. пешачке пуковније. Мјесто да иду у Подравину, ишао се очекивао пород немачких чета, хрватски војници су заробили и разоружали српске часнике, те су кренули према Бјеловару. Војнике су наредници Цвек, Шейак и Цањек 8. травња послије подне довели у Бјеловар, ишао су одмах пројасили Независну Државу Хрватску“.

Према Хорватовом тврђењу, хрватски побуњеници су „одважно“ разоружали десетак тисућа југословенских војника, и у Бјеловару, 10. априла, дочекали прве немачке тенкове и одушевљено их поздравили заједно са грађанством.

... Не само у Бјеловару, већ и у целој Хрватској, дошло је 10. априла до отиште распада јединица југословенске војске, претежно састављених од обвезника из Хрватске (Догађало се и да су се поједине формације, као на пример 12. дојунски и 83. пешадијски пук из Јадранске дивизије, по наређењу својих команданата — Хрвата, у комитетном саставу ставиле на страну нејријатеља Југославије). Јединице које се нису сасвим распадале, биле су само оне у којима је било нешто више Срба. Знатно ослабљене, и неспособне за озбиљнији отпор надирућој немачкој војсци, оне су се повлачиле према Босни. Али не без тешкоћа и на миру. Биле су свуда нападане од Мачекове Сељачке и Грађанске заштите, а нарочито у региону Зајреба, Петриње и Лишја.

11 Цитат према: Dr Rudolf Horvat, Hrvatska na mučilištu, Zagreb 1942, 619-620.

12 Исто, 621.

На оште устајање Сељачке и Грађанске заштите на припаднике југословенске војске, који су остали верни својој застави, од 10. априла ња надаље, у мношме је, без сумње, ња и пресудно, утицао званични потпредседник југословенске владе, Влатко Мачек. Својом изјавом од тог дана, он је практично поздравио пролашење усташке државе и у исти мах позвао све своје присталице да са новом влашћу најтежње сарађују. „Таква Мачекова изјава“, оценио је Љубо Бобан, „имала је веома озбиљних последица за понашање дијела присташа Хрватске сељачке странке у првим данима усташке власти, она је оставила дојам овакве или онакве подршке странке новом стању, оставила је дојам како то стање не треба безрезервно одбацити и да оно улази у сфертар моћних рјешења с којима би се ХСС мола сусрести у будућности“.¹³

Без обзира на Мачекову изјаву од 10. априла 1941, апсолутно је доказана чињеница, да је широм Хрватске одушевлено поздрављено проглашење самосталне државе од стране усташа, и, у исти мах, појава немачке војске у градовима и селима. У Загребу је немачка војска поздрављена на такав начин какав је још само виђен у Аустрији, приликом „аншлуса“. Немачки војници засипани су цвећем, испред њихових чизама простирани су теписи... Руководиоци Комунистичке партије Југославије (и Тито, који је био очевидац еуфоричног клицања Загрепчана војсци створеној да осваја и сеје смрт широм Европе) оценили су све то што се збивало у Загребу као — „нечувену срамоту“. У прогласу ЦК КПЈ од 15. априла 1941. године, чак је речено, да ће оно што се догодило приликом уласка немачке војске у Загреб бити „најтамнија љага на повести хрватског народа.“

На основу чињенице, да је дошло до побуне у њуковима састављеним од Хрвата, до масовне издаје официра-Хрвата, најпаче припадника Заштите на југословенску војску и, такође, на основу чињенице да су најшири слојеви хрватског становништва одушевлено поздравили немачку војску, међу мношм Србима формирало се мишљење, да су Хрвати 1941. издали Југославију — што је тачно, и да су главни, по некима и једини кривци за пораз Југославије у рату са Немцима и Италијанима, што оште узев није потпуно тачно, како се то без посебних напора може доказати.

Уз Хрвате, за слом Југославије у априлу 1941. оптужују се још и комунисти. У појединим круговима они се стављају у исту равн са

13 Lj. Boban, Kontroverze iz povijesti Jugoslavije, Zagreb 1987, 154-155.

усташама. Поједини њисци чак настоје да докажу да је постојала „комунистичко-усташка сјреја“ и да је она била та која је Југославију срушила... Боривоје М. Карапанџић, који је овој уверења, позива се њри том на сјоразум који су комунисти наводно склоили у Сремској Митровици, у робијашници, са усташама 1937. године — Моша Пијаде у име комуниста и Стије Јавор у име усташа.

Како Карапанџић најлашава, овај сјоразум је дошао до њуној изражаја у време априлској рата, „када су се и усташе и комунисти натецали, ко ће дубље забости нож у леђа... Југославији“.¹⁴

У силини једној од текстова, који говоре о пропасти Југославије 1941. године, углавном се указује на издају Хрвата, на побуне Хрвата у јединицама југословенске војске, на саботаже сваке врсте, и на нападе на припаднике југословенске војске. Да је, међутим, тих појава, и то не мало, било и у Словенији — то се ретко, ретко где помиње. А доказано је, да су на јединице југословенске војске нападали читави одреди такозване Словеначке легије, образовани углавном од организација Словенске људске странке... Већ 6. априла, првог дана рата, и у Словенији је, нарочито у селима близу границе, отварана ватра на припаднике југословенске војске... На пример у селима код Залога. Ту се под митраљеском и пушчаном палбом нашла у једном моменту и пешадијска чета капетана II класе, Тихомира Петровића. На позив да обуставе ватру, из кућа, из којих се пуцало, капетану Петровићу стигао је одговор: „Предајте се ви, нема више Југославије, долазе наши ослободиоци...“¹⁵

Колико су главне вође Словенаца у то време, Миха Крек и Франо Куловец, мало мислили на Југославију, сведочи и податак, да су они, дан уочи рата, 5. априла 1941, покушали да се споразумеју с Немцима и од њих искамче за Словенију статус посебне државе под протекторатом Немачке...¹⁶

У литератури насталој у Југославији после Другој светској рата, ња и у војној историографији, за ѡлавној кривца за ѡројаст Југославије 1941.

14 Боривоје М. Карапанџић, Грађански рат у Србији, Кливленд (Охајо) 1958, 15.

15 Нападаци на чету капетана Петровића, били су, после краће борбе, савладани, и сви пострелани. Од 42 нападача њих 18 имало је на себи униформу југословенске војске. Уп. Раде Лацковић, „Политика“, број од 24. 11. 1970.

16 Посредник овим словеначким политичарима био је отправник послова словачког посланства у Београду, Иван Миленц. Види и: Ф. Чулиновић, Окупаторска подјела Југославије, н.д., 137-138.

пролашена је — „српска хејемонистичка владајућа буржоазија“¹⁷. То је била, у ствари, интерпретација, некад сиретнија а некад мање вешта, оцене Јосипа Броза Тита, дате у извештају Коминтерни крајем јула 1941 — да је до слома државе дошло услед „хејемонистичке владавине великосрпске буржоазије, „ збој њене „двадесетогодишње политике националној и социјалној поробљавања и уњетавања“.¹⁸

Гледано у светлу прилика у којима се Југославија нашла на удару Немачке и Италије, и њихових сателита, у априлу 1941, и имајући у виду однос снага — права оцена би била, да је пораз Југославије био неминован. Југословенска војска, таква каква је била (а она није имала ни довољно шајкача, а камоли шлемова), није имала баш никаквих шанси да се носи са својим противницима. Њу није могло ништа спасти, чак и да је имала бољи командни састав него што га је имала (Још 1937. године, после одржаних маневара, француски војни аташе у Београду, пуковник Бетуар, изразио је сумњу у способност југословенске војске да води озбиљније операције у једном савременом рату, истичући да је њен командни кадар слаб, а опрема никаква).¹⁹

Посебна неповољност за југословенску војску био је недостатак средстава, оружја и оруђа, за успешно супростављање немачким оклопним јединицама. А управо ове јединице биле су ударна песница немачке војске (Помиње се чак бројка од 2500 тенкова, што се не би баш могло прихватити као тачно).²⁰ У сваком случају, у односу на број и квалитет тенкова у немачкој војсци одређеној за рат против Југославије, југословенска војска била је у великом, великом минусу. У свему, она је располагала са 120 тенкова, од чега треба да је само половина била модерна, четвртина застарела, а четвртина практично неупотребљива.²¹

Кад су почеле ратне операције против Југославије у априлу 1941, главни удар уследио је из Бујарске... Делови 12. немачке армије (40

17 В.Терзић, Слом краљевине Југославије, II, 663.

18 Архив ЦК КПЈ, рег. бр. 11552.

19 Вук Винавер, Југославија и Француска, н.д., 356.

20 Осим што се број тенкова с којима су Немци напали Југославију у априлу 1941. приказује већим него што је то био случај, у појединим написима наводе се и нетачни подаци о броју немачких војника који су учествовали у рату против Југославије. Помиње се чак и бројка од 2 милиона људи... Види и: Милан Мицевски, Једанаест дана априлског рата, „Борба“, 6-7. априла 1991,11.

21 Небојша Ћокић, Тенковска битка код Тополе, „Борба“, 6-7. април, 1991,11.

моторизовани корџус) прешли су лако ирм првом покушају југословенско-буџарску ираницу, пробивши линију коју је требало да брани 3. југословенска армијска група под командом армијског генерала Милана Недића, и 7. априла заузеле Скопје. Већ 8. априла југословенска војска била је одсечена од Грчке, а 9. априла — у Нишу је ушла 11. немачка тенковска дивизија...²² Увече, 10. априла, челни делови 11. немачке тенковске дивизије били су удаљени од Београда још само 80 километара, а 13. априла, заједно са деловима 8. тенковске дивизије и једном јачом „извиђачком групом“ СС-дивизије „Рајх“, ове трупе ушле су у престоницу Југославије. Два дана затим пало је Сарајево...

Једанаестој, односно дванаестој дана рата, 17. априла, у Београду је потписана капитулација југословенске војске.²³

Грчка војска је капитулирала неколико дана касније, после пада Солуна (9. априла), и Атине (27. априла), у немачке руке.²⁴

Сламање и југословенске и грчке војске (и британских трупа у Грчкој) оствариле су искључиво немачке јединице, тако да се уопште не може говорити, како се у немачкој војној историографији истиче, о неком „коалиционом рату на Балкану“, већ искључиво о немачком „блиц-походу“.²⁵

...Тако брз продор немачких трупа на југу, без обзира на све слабости југословенске војске, био је уистину неочекиван, тим пре што се у Врховној команди југословенске војске лако могло израчунати да ће из тог правца и уследити главни напад непријатеља. Као разлог што је до тога дошло, помињала се издаја међу највишим командантима, али и то, да је мобилизација објављена исувише касно и да су се многе јединице нашле на фронту у неповољном саставу и без осигурања опреме...

22 У заповести команданта немачког 40. армијског корпуса од 8. априла 1941, истакнуто је, да су у дотадашњим дејствима разбијене 3-4 југословенске дивизије, да је југословенске трупе захватило потпуно расуло, да је заробљено 20.000 војника, подофицира и официра, међу њима и 7 генерала. Поменут је и велики ратни плен, поред осталог и 100 топова (Априлски рат 1941, н.д., 519)

23 Према „блиц-телеграму“ од 13. 4. 1941, шефа Уреда сигурности Рајха, Хајдриха, упућеног министарству спољних послова, Београд се предао тог дана у 18,45 часова, после краћих преговора са председником београдске општине. Види: St.Sekr. Jugoslawien, Bd. 3,153059 (Политички архив у уреду за спољне послове у Бону).

24 Дан раније, 16. априла 1941, краљ Петар II објавио је проглас поводом напуштања земље. У њему је он, поред осталог, рекао, да је „морао примити борбу, маколико та борба била неравна. Ја захваљујем Мојој војсци, ваздухопловству и морнарици, који су своју тешку дужност вршили до краја... Приморан да пред надмоћнијим непријатељем напустим национално земљиште, Ја не мислим прекидати борбу. Част заставе спасена је, али национална слобода је у опасности...“ (Уп. Априлски рат 1941, II, 742-743).

25 Посланик Немачке у Атини, Виктор фон Ербах-Шенберг, предао је у ноћи, 6. априла 1941, грчкој влади једну ноту у којој су наведени разлози напада Немачке (АДАП, Д, XII, док. 274, стр. 384). — Југославији није предата никаква нота, као што је већ речено. То је Хитлер изричито забранио. Види и: АДАП, Д, XII, док. 217, стр. 308.

Што се тиче касно објављене ојште мобилизације, та чињеница стоји. Влада је тек на седници у Севојну, безілаво бежећи из Београда, 7. априла 1941. наредила ојшту мобилизацију — у време кад су Немачке трупе већ надирале у земљу, како из јравца Бујарске, тако и из Аустрије и Мађарске (Друја немачка армија под командом фелдмаршала фон Вајкса).²⁶ Према реферату шефа војној кабинета краља Петра II, Живана Л. Кнежевића, кривица за тако позно издавање наређења за мобилизацију пада пре свега на генерале Душана Симовића, у том часу председника владе, и Бојољуба Илића, министра војске.²⁷ Они су се бранили, међутим, да се одмах после 27. марта ојшта мобилизација „није мога објавити“ иако је то, „са војничке тачке гледишта“, требало да буде урађено. Да је то учињено, рекао је генерал Илић у президијалном писму број 10, од 11. новембра 1941, „Немачка би одмах нашла разлога, да тиме желимо да изазивамо и то би јој послужило као изговор за напад на Југославију“. По генералу Симовићу, пак, извршење мобилизације није било могуће „збој предузетих помера наређених од раније владе, а које су — збој тога што су биле предузете противно прописаном плану мобилизације — зауставиле почетак мобилизације за шест дана (уместо да је први дан мобилизације био 28. март, као што је влада желела, силом прилика, збој заузетости железничких пута први дан наше мобилизације стварно је био тек 3. април) и само извршење мобилизације усложиле, у место да су га олакшале“.²⁸

На дан 3. априла, међутим, није објављена ојшта, јавна, већ тајна мобилизација. Тако се десило, по речима мајора Живана Л. Кнежевића, да се за мобилизацију ништа није знало у Власеници ни 10. априла, а у Сарајеву су њакате издатијене тек 12. априла...

Кад се влада, на дан 7. априла, на седници у Севојну одлучила да објави ојшту мобилизацију, збио се један догађај који је мнојма био повод више да Хрвате, и оне у влади, ојтује за издају у априлском рату... Тај догађај тиче се нестанка члана владе др Ивана Андреса, министра трговине и индустрије. Он је из Севојна нестао без траја и иаса. Ако је тачно оно што су изјавили Бранко Чубриловић и Илија Јукић,²⁹ Андрес је стајао са Немцима у вези — и то и пре априлској рата. Он треба да је Немцима и пре 27. марта достављао информације о збивањима у влади и у вођству Хрватске сељачке странке...

²⁶ Види и: Извод из ратног дневника 12. немачке армије (Априлски рат 1941, 875-891). Такође види и: Klaus Olshausen, н.д., 100.

²⁷ Архив Председништва владе Краљевине Југославије, цит. број (120).

²⁸ Својеручно написана напомена генерала Симовића на президијалном писму ген. Илића.

²⁹ Ilija Jukić, *Pogledi na prošlost, sadašnjost i budućnost hrvatskog naroda*, London 1965, 248.

По нестанку министра Андреса, и Мачек је, узјед буди речено, најустио владу у Зворнику, али се претходно одростио од генерала Симовића и краља Петра...

По генералу Симовићу (толико лично окривљиваног и за брз пораз југословенске војске у априлском рату) за све што се збило у краткотрајном рату одговорност пада на генералштаб југословенске војске из времена владе Цветковић-Мачек, оборене 27. марта. Питање ратних планова, међутим, генерал Симовић у вези са изреченом оптужбом није ни поменуо. А морао је то учинити, јер и ту лежи један од важних кључева за објашњење брзог пораза југословенске војске...

У генералштабу југословенске војске постајала су два основна ратна плана. По једном, чији је творац био управо генерал Симовић (док се налазио на положају начелника генералштаба) југословенска војска требало је у случају рата да брани — границе. Чисто стратегијски оцењивано, овај план био је неприкладан из много разлога. То је било мишљење и генерала Петра Косића, изражено у једном разговору са британским војним аташеом у Београду.³⁰ По другом ратном плану, југословенска војска није требало да се са својим главним снагама супротстави агресору на свим границама, понајмање на северним, већ у унутрашњости земље (активна одбрана Србије³¹). Мада је овај други план био целисходнији и по мишљењу кнеза Павла, он га није одобравао — из политичких разлога, јер би то значило оставити Хрватску без одбране...³¹

Кад су о овом другом ратном плану вођени разговори у надлежним круговима у Београду, и војним и политичким, била је узета у разматрање и могућност повлачења јачих снага из земље, као што је то учинила Србија 1915. године, и настављање рата на туђој територији, у Грчкој, а затим већ према потреби.

У рат се ушло са првим ратним планом, Р-41, који је предвиђао одбрану свих граница...

Није мало војних стручњака који сматрају да је ратни план Р-41. био „највећи могући промашај који се може замислити“. Он је предвиђао „кордонски распоред који се у стратегији сматра најгорим и

30 Barker,92.

31 Изјава кнеза Павла посланику Велике Британије, Баркер,92.

катастрофалним... Главни ђенералитет је, у сајласности са краљевском владом, ђолазио од ђоставке да из унутрашњих ђолиитичких разлоја треба бранити све ђранице, јер су хрватски и словеначки ђолиитичари изричито захтевали да се њихове јединице задрже на националној територији“, мишљење је, на ђример, ђенерала В. Терзића ³². А та концепција „бранити све“, значила је — „не одбранити ништа, као што се и дођодило...”

Уз неогђоварајући ратни ђлан, круђан разлој брзој ђораза јуђословенске војске био је, нема сумње, и сам састав командној кадра. Ни он није био на висини захтева савременој ратовања. Њеђове концепције биле су застареле...

У целини узето, јуђословенска војска је у ађрилски рат зађазила уђлавном с оружјем и стратегијом из Првој светској рата.

Кад се све то има у виду, и ђосебно закаснаела мобилизација, онда скоро и да нема места чуђењу што је немачка војска већ четвртој дана рата заузела Крађујевац...Како каже и Васа Чубриловић, од Пирота и Ниша, „немачка војска ђрошла је до Беођрада без битке, с таквом лакоћом, каквом никад у историји Србије ниједна страна војска није ђрошла“ ³³.

Понеђде, али само ђонеђде, Немци су у свом нађирању наилазили на јачи отђор. Тај отђор ђружале су само јединице искључиво састављане од Срба, без ђриђадника друђих народа или ђак националних мањина. Такав је случај био, на ђример, на брду Думача код Кнића, у Шумађији. Ту је Руднички (Горњомилановачки) одред водио жестоку борбу с немачким тенковским јединицама скоро један цео дан. До јаче борбе дошло је такође код Братуница на Дрини, 14. ађрила 1941, ђде је једна јединица јуђословенске војске задржавала Немце док и ђоследњи борац није ђоинуо... До ђоследњеј човека тукао се код Рађе, 9. ађрила, и 5. коњички ђук 2. коњичке бриђаде. „До ђоследњеј даха“ тукли су се код Тођоле и Аранђеловца и официри и војници Штабне чете IV армије...³⁴

Поједини војници, и млађи официри, ђонели су се у ађрилском рату као ђрави хероји. Један од тих храбрих ђојединаца био је кађетан I класе, Момчило Марковић, Он сам уништио је седам немачких тенкова... Тешко рањен, ђао је у заробљеништво, и затим је, скоро две ђодине, држан ђо затворима, да би 1943. био стрељан у Јајинцима код Беођрада.

32 В.Терзић, Слом Кр.Југославије, II,653.

33 Васа Чубриловић, Десет дана расула, НИН, 13. 7. 1990, 48-49.

34 Владимир Г.Перић, Са VI армијом војске Краљевине Југославије у априлском рату 1941. године, Поезија и проза, број 103,Цирих 1984. Види и: Бор.М.Карапанђић,НИН, 17. 8. 1990.5.

Истакнути војни историчар Милан Зеленика,³⁵ као велики пропуст Врховне команде југословенске војске означио је недовољно поклањање пажње фронту на југу, у Македонији, одакле је непријатељ најлакше могао да продре „у језгро српских земаља“. Овај фронт био је чак и запостављен, а знатне снаге биле су сконцентрисане на северозападним, северним и североисточним границама...

Ову чињеницу потврдио је и генерал Душан Симовић. Али је као оправдање навео, да је пребацивање, односно концентрација људства из Хрватске и Словеније у јужну и источну Србију било тешко спроводљиво због „расположења људи из тих крајева“.

*По укућној оцени генерала Терзића, југословенска војска, у априлу 1941, није била способна „за ма какво озбиљније стратегијско и оперативно маневровање у савременом рату...“*³⁶

...Дивизије су, на пример, биле іломазне (око 27.000 људи), а изразито слабе ватрене моћи и без моторизације, без противтенковске одбране.

Збој оваквој стања у војсци, које је било добро познато свим мериторним факторима у држави, Југославија, намеће се као закључак, није никако смела допустити да у пролеће 1941. буде увучена у рат. Требало је прво поправити стање у војсци, модернизовати је у највећој могућној мери, изабрати праву концепцију за одбрану земље, и, пре свега, сачекати да Немачка зарати са Совјетским Савезом — што је било сасвим извесно, поготову у пролеће 1941. године, кад је већ била увелико почела концентрација немачких трупа према Совјетском Савезу, а у смислу директиве „Барбароса“, издате 18. децембра 1940. године.

*Да се с њучем (од 27. марта) сачекало док Немачка зарати са Русијом, много пута је поновљено, ситуација би била сасвим другојачија. Јер бесмислица је сматрати, речено је, да би се Немачка усудила да најадне Југославију по ступању у рат са Совјетским Савезом. А ако би се то и десило, шансе Југославије да се одбрани, биле би много, много веће...“*³⁷

Цео априлски рат, у ствари, потрајао је само осам дана и био је завршен 14. априла 1941. Тог дана, у девет часова пре

35 М. Зеленика, Ратни и почетни операцијски планови Југославије, „Војно дело“, број 4, Београд 1950, 83-88.

36 В. Терзић, дело као у напмени 32, 129.

37 Никола Н. Томић, н.д., 115.

подне, начелник Врховне команде југословенске војске, генерал Данило Калафатовић, издао је наређење командантима група армија и командантима армија да обуставе свако даље пружање отпора непријатељу. Три дана потом, 17. априла, потписан је акт о капитулацији, како је већ речено.

По неким наводима, међутим, представници југословенске војске нису уопште имали овлашћење да потпишу акт о капитулацији. Поред других, то тврди и генерал Душан Симовић. Према његовим речима, овлашћење које су имали југословенски преговарачи односило се само на склапање примирја, „како би се добило у времену и олакшала ситуација војске“. У овоме има неке истине, без сумње. То се види и из тога што су преговори између представника југословенске војске и команданта 2. немачке армије, фон Вајкса, започети 16. априла у 8.20 часова пре подне, брзо били прекинути, да би сутрадан 17. априла, и без њиховог наставка, уследило потписивање акта који је био саставио фон Вајкс и који је у ствари био акт о капитулацији, свеједно што је он носио наслов — „Одредбе о извршењу примирја између немачке и југословенске војне силе“.³⁸

По тврђењу мајора Живана Л. Кнежевића, потписивање акта који је саставио командант 2. немачке армије, треба да је, извршено по изричитом наређењу генерала Душана Симовића, а без претходног одобрења Круне и владе, „без саветовања са владом, и без њеног учешћа.“³⁹

У реферату Слободану Јовановићу од 28. 2. 1942. године, у то време веома заинтересованом за стварање што негативније слике о генералу Симовићу, мајор Живан Л. Кнежевић рекао је и ово:

38 Према немачким документима, до првог састанка фон Вајкса и парламентарa југословенске војске (2. и 5. армије) дошло је 15. априла 1941. Тај састанак трајао је кратко, таман толико колико је времена било потребно да немачки командант преда југословенским официрима текст услова за престанак непријатељства и саопшти им да се очекују делегати југословенске војске са одговарајућим овлашћењима. — Генерал Халдер је у свом дневнику (н.д., забелешка од 15. 4. 1941) то, међутим, другојачије описао. Рекао је, да фон Вајкс „није могао да призна југословенске парламентарe као пуноважне преговараче“. - Током следећег састанка, 16. априла, југословенски генерал Боди је предложио да Немачка допусти да се у Југославији, као што је то учињено у Француској, формира један „остатак територија“ и на том „остатку територије“ дозволи држање војске од 40 до 50.000 људи. То је одбијено, као и молба генерала Бодиа да се услови примирја ублаже... Види и: Kl. Olshausen, н.д., 117. Затим, Записник са састанка представника југословенске војске и фон Вајкса од 16. 4. 1941, Априлски рат 1941, II, 750-752.

39 Реферат мајора Ж. Л. Кнежевића председнику југословенске владе, цит. извор.

„Сазнао сам, да је ђенерал Симовић још 10. априла, значи само четири дана после почетка рата, већ мислио на капитулацију, и то чак и рекао извесним министрима. Исто гледиште имао је и министар војске ђенерал Илић и ово рекао једном министру. Само после седам дана рата, ђенерал Симовић је (13. априла) позвао ђенерала Калафатовића да дође 14. априла у Врховну команду на Пале, да прими дужност од њега, ђенерала Симовића, са наређењем да затражи капитулацију. Значи да 13. априла већ ђенерал Симовић мисли на напуштање земље иако војска није уништена, па чак највећим делом није ни била ступила у борбу...”

Још је мајор Живан Л. Кнежевић рекао у свом реферату Слободану Јовановићу, да је њему лично, 14. априла у 8 часова ујутру, на Палама, генерал Симовић наредио да се одмах пребаци на аеродром у Никшићу, будући да је одлучено да се одатле влада евакуише у иностранство...

Сламање југословенске војске Немачка је остварила не само у једва схватљивом кратком року, него и са минималним губицима. То је навело немачке војсковође, као фон Мелентина, да кажу, да је „освајање Југославије, с немачке тачке гледишта, била у ствари војна парада“.⁴⁰

Када је реч о немачким губицима, они се ипак различито оцењују. Према америчким подацима, Немци су имали 151 поинуло, рањених 392 и несталих — 15 војника. При заузимању Београда треба да је изгубио живот само један немачки официр...⁴¹ Јозеф Матл, професор Универзитета у Грацу (за време Другој светској рата официр немачке обавештајне службе у Београду, који је и успоставио први контакт са генералом Драгољубом Дражом Михаиловићем, о чему ће тек бити говора у овој књизи), изнео је, међутим, друге бројке. По њему, Немаца је поинуло 2599, рањених је било 5820, а несталих 3169.⁴²

Већ другог дана по потписивању протокола о капитулацији југословенске војске, а због предстојећег напада на Совјетски Савез, почело је хитно повлачење немачких јединица са простора Југославије. За разоружавање југословенске војске

40 F.W. Mellenthin, Panzer Battles, Oklahoma 1956,31.

41 United States, Department of the Army, The German Campaigns in the Balkans, Vasington 1953, 64.

42 J.Mattl, Jugoslawien im Zweiten Weltkrieg, Graz 1954, 102. — Ови подаци не чине се тачним... Они се битно разликују и од података 12. немачке армије изнесених у извештају о губицима од 11. 4. 1941 (Види: Априлски рат 1941, 575).